

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

حقوق جهانگردان غیرمسلمان در کشورهای اسلامی

حقوق جهانگردان غیرمسلمان در کشورهای اسلامی

دکتر رحیم نوبهار

۱۳۹۵

فهرست مطالب

پیشگفتار	هفت
مقدمه	۱
فصل اول: دیدگاه‌های کلی اسلام دربارهٔ گردشگری	۵
۱.۱. گردشگری و سیر در آیات الهی	۵
۲.۱. گردشگری و گسترش صلح جهانی	۹
۳.۱. گردشگری و توسعهٔ روح همبستگی انسانی	۱۱
۴.۱. گردشگری معنوی و زیارتی	۱۱
۵.۱. اسلام و گردشگری مسئولانه	۱۳
۶.۱. فزونی پیامدهای مثبت گردشگری بر جنبه‌های منفی آن	۱۴
۷.۱. نگاه حق‌مدار به گردشگری	۱۹
فصل دوم: جدال دو دیدگاه دربارهٔ دامنهٔ رابطهٔ مسلمانان با غیرمسلمانان	۲۳
۱.۲. رویکرد غیرفعال و کمینه‌گرا به روابط مسلمانان و غیرمسلمانان	۲۳
۲.۲. نظریهٔ رابطهٔ فعال مسلمانان با غیرمسلمانان	۲۸
فصل سوم: راهبردهای استنباط اصول حاکم بر روابط مسلمانان با غیرمسلمانان از متون دینی	۳۳
۱.۳. راهبرد توجه به زمان و مکان	۳۳
۲.۳. راهبرد تفکیک فضای جنگ و ستیز از شرایط صلح و همزیستی	۳۵
فصل چهارم: اصول بنیادین حاکم بر روابط مسلمانان با غیرمسلمانان	۴۳
۱.۴. اصل کرامت انسانی	۴۳
۲.۴. اصل وحدت نوع انسان و برادری انسانی	۴۶
۳.۴. اصل عدالت و انصاف	۴۸
۴.۴. اصل رحمت و مدارا	۴۹
۵.۴. اصل برّ و احسان به نوع انسان‌ها	۵۰
۶.۴. اصل ممنوعیت سلطه‌پذیری و سلطه‌جویی	۵۳
۷.۴. اصل وفای به عهد و پیمان	۵۶
۸.۴. اصل لزوم صداقت و ممنوعیت نیرنگ و فریب	۵۸

فصل پنجم: عنوان فقهی جهانگرد	۶۱
۱.۵. شناسایی جهانگرد در قالب عناوین رایج در فقه	۶۱
۲.۵. جهانگرد همچون عنوانی نوپیدا	۶۴
فصل ششم: اصول کلی برای ترسیم حق‌های بنیادین جهانگرد	۶۷
۱.۶. ضرورت ترسیم نظام حقوقی حمایتی از جهانگردان	۶۷
۲.۶. اصل تضمین امنیت جانی جهانگرد	۶۹
۳.۶. اصل تضمین امنیت مالی جهانگرد	۷۵
۴.۶. تضمین امنیت قضایی جهانگرد	۷۷
۱.۴.۶. حق جهانگرد بر دسترسی به دادگاه	۷۸
۲.۴.۶. حق جهانگرد بر دادرسی منصفانه	۸۲
۳.۴.۶. اجرای مجازات‌ها درباره جهانگرد غیرمسلمان	۸۳
۵.۶. شناسایی و تضمین حق جهانگرد بر حریم خصوصی	۸۴
۶.۶. حق جهانگرد بر آگاهی و اطلاعات ضروری	۸۶
۷.۶. حق جهانگرد بر بازدید از آثار تاریخی و اماکن مقدس	۸۷
۸.۶. حق جهانگرد بر اعتراض به اخراج	۹۲
نتیجه‌گیری	۹۳
کتابنامه	۹۹
الف) منابع عربی	۹۹
ب) منابع فارسی	۱۰۱
ج. اسناد و مدارک:	۱۰۶
د. منابع لاتین:	۱۰۶
نمایه‌ها	۱۰۹
آیات قرآن مجید	۱۰۹
احادیث	۱۱۳
نمایه موضوعی	۱۱۴

پیشگفتار

موانع توسعه گردشگری، در کشورهای اسلامی عموماً و جمهوری اسلامی ایران خصوصاً، فقط به جنبه‌های فرهنگی و حقوقی بازمی‌گردد؛ سیاهه بلندی از عوامل در این‌باره نقش دارند. باین‌حال نقش برخی نگرش‌های فرهنگی، دینی و فقهی را در بی‌رونقی گردشگری نمی‌توان انکار کرد. دیدگاه‌ها البته در این‌باره یکدست نیست. برخی دیدگاه‌ها به‌طور کلی از توسعه روابط و تعامل با غیرمسلمانان استقبال نمی‌کنند؛ اما دیدگاهی دیگر جامعه اسلامی را جامعه‌ای باز و منفتح می‌داند که درهای آن به روی غیرمسلمانان گشوده است و از تعامل با پیروان دیگر ادیان و مذاهب استقبال می‌کند. کتاب پیش‌رو، با رویکرد تحلیلی - انتقادی، دغدغه‌ها و نگرانی‌هایی که درباره گردشگری از نوع حضور غیرمسلمانان در کشورهای اسلامی وجود دارد را به بحث می‌گذارد. از یکسو به دیدگاه‌های تشویق‌آمیز اسلام درباره گردشگری، به‌ویژه گردشگری مسئول، و پیامدهای مثبت بازدید غیرمسلمانان از کشورهای اسلامی مانند بالندگی روح صلح و دوستی میان مسلمانان و غیرمسلمانان و گسترش پیام توحید و یکتاپرستی می‌پردازد؛ از سوی دیگر چالش‌ها و جنبه‌های منفی گردشگری را از نظر دور نمی‌دارد و ظرفیت‌های آموزه‌های اسلامی را برای چیره‌شدن بر این نگرانی‌ها و چالش‌ها بررسی می‌کند.

برای سازوار قلمداد کردن دیدگاه‌های اسلامی با گردشگری، استقبال از حضور غیرمسلمانان در سرزمین‌های اسلامی به تنهایی کافی نیست. ترسیم نظامی از حق‌ها که بتواند از منافع و مصالح غیرمسلمانان میهمان و گردشگر به‌خوبی حمایت کند، یک ضرورت اجتناب‌ناپذیر است. این امر به‌نوبه خود برانگیزنده این پرسش است که از چشم‌انداز فقهی و حقوقی، باتوجه‌به تقسیم‌بندی‌هایی که در فقه و حقوق اسلامی درباره غیرمسلمان وجود دارد، عنوان گردشگر - که در دوران ما عنوانی مستقل و دارای حق‌ها و مسئولیت‌هایی است - چه جایگاهی دارد؟ آیا جهانگرد نیز یکی از مصادیق دسته‌هایی مانند ذمی، معاهد یا مستأمن است یا آنکه گردشگر همچون عنوانی مستقل و فراتر از عناوین شناخته شده است؟ پاسخ به این پرسش بنیادین در گرو ترسیم اصول و بنیادهایی است که به‌طور کلی بر رابطه میان مسلمانان و غیرمسلمانان حاکم است. همین اصول است که می‌تواند مبنای ترسیم نظام حقوقی مناسب برای تعیین نوع تعامل با گردشگر باشد. بی‌گمان بدون طراحی نظامی از حق‌ها و مسئولیت‌ها، که از یکسو از

گردشگر در برابر انواع تهدیدها حمایت کند و از سوی دیگر بر مسئولیت‌های اخلاقی و فرهنگی وی و رعایت چارچوب‌ها و ارزش‌های جامعه اسلامی تأکید کند، نمی‌توان به دستیابی به گردشگری سودمند و پایدار دل بست.

باری، نوشته حاضر با پرسش‌ها و دغدغه‌های پیش‌گفته و با این پیش‌فرض که نظام حقوقی بسیاری از کشورهای اسلامی و از جمله جمهوری اسلامی ایران فاقد دیدگاه روشن درباره گردشگر و گردشگری است و حمایت کافی از گردشگران نمی‌کند، در پی روشن‌ساختن جایگاه جهانگرد از چشم‌انداز فقهی - حقوقی و طراحی مجموعه‌ای از حمایت‌های مؤثر از گردشگری و گردشگر است. نویسنده پیشاپیش سپاسگزار و وامدار همه کسانی است که با یادآوری کاستی‌های آن، که لازمه هر کار بشری است، در بهبود آن سهیم باشند.

اثر حاضر خلاصه‌ای از یک طرح پژوهشی است که این‌جانب با هم‌ین عنوان در دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی انجام داده‌ام. جا دارد از استاد ارجمند آیت‌الله دکتر سیدمصطفی محقق داماد، مدیرگروه حقوق اسلامی دانشکده حقوق، همکاران گرامی آقایان دکتر سیدمحمد قاری‌سیدفاطمی، دکتر حسین سیمایی صراف، دکتر سیدرضا فیض و دکتر محسن عبداللهی که هرکدام در مراحل گوناگون این کتاب، نکات ارزشمندی را یادآور شدند، قدردانی کنم. همچنین لازم می‌دانم از کمک‌های همسرم سرکار خانم فرزانه کبیری و دخترم فاطمه برای حروف‌چینی و بازخوانی مکرر متن تشکر کنم. مساعدت‌های معاونت‌محترم پژوهشی دانشکده حقوق جناب آقای دکتر منصور امینی و ارزیابان و داوران محترم اثر و نیز سرکار خانم منظر وفادار مسئول محترم پیگیری امور معاونت پژوهشی دانشکده حقوق را ارج می‌نهم. از سرکار خانم آذرمه سنجری معاون محترم انتشارات دانشگاه شهید بهشتی که با پیگیری‌های منظم و دلسوزانه ویرایش کتاب و تنظیم نمایه‌های آن را مدیریت نمودند قدردانی می‌کنم و سرانجام از تلاش‌های بی‌شائبه سرکار خانم فرشته بهرامی برای ویرایش متن و سرکار خانم سمیرا دهقان برای صفحه‌آرایی کتاب سپاسگزارم.

رحیم نوبهار

دانشیار دانشکده حقوق

زمستان ۱۳۹۵

مقدمه

از میان انبوه مسائل گردشگری تأکید این کتاب بر طرح مباحثی است که به حضور جهانگردان غیرمسلمان در کشورهای اسلامی مربوط می‌شود. هرچند حضور مسلمانی از یک کشور در کشور دیگر، به‌ویژه آن‌گاه که پای تفاوت‌های مذهبی در میان باشد، نیز گاه پرسش‌هایی فقهی را برمی‌انگیزد. چنان‌که گشت‌وگذار مسلمانان در کشورهای غیراسلامی نیز مباحث ویژه‌ای دارد. متأسفانه مشکل مهم‌تر در حال حاضر به دیدوبازدید غیرمسلمانان از کشورهای اسلامی مربوط می‌شود. برپایه آمارهای رسمی، کشورهای اسلامی عموماً و جمهوری اسلامی ایران به‌طور خاص، به‌رغم برخورداری از ظرفیت‌های بسیار بالا در زمینه توسعه جهانگردی، سهم ناچیزی از این صنعت مهم دارند. در سال ۲۰۱۰، سهم کشورهای اسلامی از مجموع درآمدهای جهانگردی فقط ۱۳/۷٪ کل درآمد جهانی بوده است؛^۱ در عوض، جهانگردان مسلمان مبالغ هنگفتی را از راه جهانگردی و سفر، عاید دیگر کشورها کرده‌اند. باین‌حال آمار سال‌های اخیر روند روبه‌رشد جهانگردی را در کشورهای اسلامی نشان می‌دهد.^۲ به‌رغم مشکلات اقتصادی و ناامنی در بسیاری از مناطق جهان، آمارها نشان می‌دهد که جمعیت گردشگران و شمار سفرهای جهانگردی همچنان روبه‌افزایش است. در سال ۲۰۱۴، به‌رغم بسیاری از چالش‌های فراروی جهانگردی، یک‌میلیارد و ۱۳۵ میلیون نفر سفر جهانگردی داشته‌اند. حتی شمار بازدیدکنندگان از خاورمیانه به‌رغم مشکلات فراوان در این منطقه، با پنج‌درصد افزایش، حدود ۵۰ میلیون نفر بوده است.^۳ جنبش "گردشگری حلال"^۴ که کشور مالزی پیشگام آن بوده و سعی در زمینه‌سازی برای رعایت مسائل اسلامی برای گردشگران دارد می‌تواند فرهنگ گردشگری را در میان مسلمانان رونق دهد.^۵

---

۱. عبدالرضا رکن‌الدین افتخاری و دیگران، «نقش کشورهای عضو سازمان کنفرانس اسلامی در توریسم جهانی»، *فصلنامه ژئوپلیتیک*، س ۵، ش ۲، پاییز ۱۳۸۸، ص ۱۳۸-۱۶۸. همچنین برای مطالعه آمار و تحلیلی از وضعیت گردشگری در کشورهای اسلامی نک:

Organaization of the Islamic Conference, "International Tourism in the OIC Countries 2010: Prospects and Challenges", Statistical, Economic and Social Research and Training Centre for Islamic Countries (SESRIC), Turkey, 2010.

۲. رکن‌الدین افتخاری، ص ۱۵۲.

3. World Tourism Organaization, *Annual Report 2014*, Madrid, 2015.

4. halal tourism

۵. برای آشنایی با ابعاد گردشگری حلال نک:

M. Battour and M. N. Ismail, "Halal Tourism: Concepts, Practices, Challenges and Future", *Tourism Management Perspectives* (2015), <http://dx.doi.org/10.1016/j.tmp.2015.12.008>.

تا آنجا که به کشور ما پس از پیروزی انقلاب اسلامی مربوط می‌شود،^۱ بی‌گمان عواملی مانند فقدان امنیت لازم به دلیل جنگ تحمیلی در این کاستی مؤثر بوده است؛ از این مهم‌تر، روح بیگانه‌ستیزی در انقلاب اسلامی بسیار برجسته بود. این ویژگی، که نموده‌های آن را در دیگر کشورهای اسلامی هم می‌توان مشاهده کرد، در استقبال نکردن از توریسم بی‌تأثیر نبوده است. شیوه رفتار برخی از گروه‌های اسلام‌گرا در کشورهای اسلامی با گردشگران نشان می‌دهد که برخی تلقی‌های منفی از این پدیده همچنان وجود دارد. هرچند پاره‌ای از اقدامات گروه‌های تروریستی علیه گردشگران بیشتر نوعی مبارزه علیه حکومت‌هاست تا برخورد با خود پدیده جهانگردی.

عامل دیگر در کاستی جهانگردی در جوامعی مانند کشور ما که در آن انقلاب رخ می‌دهد به اختلاف‌نظرها درباره گذشته بازمی‌گردد. چنان‌که کارشناسان صنعت توریسم گفته‌اند: «اختلاف نظر گروه‌ها و افراد مختلف در یک جامعه بر سر "گذشته"، نشانگر الگوی گسترده‌تری از سیاستگذاری در امر جهانگردی است. تقابل ارزش‌ها در سیاستگذاری جهانگردی، ریشه قدیمی دارد».^۲ در جوامعی که انقلاب‌های بزرگ فکری روی می‌دهد، اختلاف‌دید اندیشمندان و متولیان قدرت درباره گذشته آن جامعه بیشتر می‌شود. در نتیجه درباره اینکه چه آثاری را باید افتخار ملی شمرد و به جهانگردان نشان داد و چه آثاری را کم‌اهمیت به‌شمار آورد، اختلاف‌نظر پدید می‌آید و این بر صنعت توریسم اثر منفی می‌گذارد.

نوع رژیم سیاسی حاکم بر جامعه هم با نوع سیاستگذاری در زمینه توریسم ارتباط معناداری دارد. معمولاً حکومت‌های مردم‌سالار که دارای عملکرد بازتری هستند به پدیده جهانگردی روی خوش بیشتری نشان می‌دهند.^۳ به همین ترتیب، دولت‌هایی که بنا دارند کشور را با سیاست‌های انقباضی و بسته اداره کنند اغلب نه از آمدن گردشگران به کشورشان استقبال می‌کنند و نه از مسافرت مردمشان به دیگر کشورها.^۴ با توجه به سازگاری حکومت دینی با مبانی مردم‌سالاری علی‌القاعده حکومت دینی نباید از این جهت با صنعت توریسم سر ناسازگاری داشته باشد.^۵

۱. برای آشنایی با گوشه‌ای از واقعیت‌ها، کاستی‌ها و تلاش‌ها برای گسترش گردشگری در ایران پیش از پیروزی انقلاب اسلامی، نک: معاونت خدمات مدیریت و اطلاع‌رسانی دفتر رئیس‌جمهور، اسنادی از صنعت جهانگردی در ایران (۱۳۰۱-۱۳۵۷ش)، ج ۱-۳، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۸۰.

۲. مایکل هال کالین و جان‌ام جنکینز، درآمدی بر صنعت جهانگردی، ترجمه عباس اردکانیان و محمدرضا حبیبی، تهران، ارمغان، ۱۳۷۷، ص ۷۳.

۳. حسن قره‌نژاد، مقدمه بر اقتصاد و سیاستگذاری توریسم، تهران، مانی، ۱۳۷۴، ص ۶۹.

4. Pierre Vellas, "Tourism" in: *Encyclopedia of Public International Law*, Elsevier Science Publisher, Netherlands, vol. 9, p. 376. 1986.

۵. البته رواج گردشگری در یک کشور ضرورتاً نشان مردم‌سالاری نیست. کشورهای دارای رژیم‌های اقتدارگرا که با درآمدهای حاصل از گردشگری و خرید سلاح موقعیت خود علیه مردم را هرچه بیشتر تحکیم می‌کنند کم نیستند. نک:

Andrew Holden, *Tourism Studies and the Social Sciences*, London and New York, Routledge, 2006, p. 186.

افزون بر عوامل پیش گفته ده‌ها عامل، وضعیت نامناسب کنونی را برای گردشگری در کشورهای اسلامی و از آن جمله ایران، رقم زده است.^۱ شرح این عوامل، رسالت این کتاب نیست. بدین سان موانع گردشگری در کشورهای اسلامی فقط به دیدگاه‌های فقهی درباره گردشگری محدود نمی‌شود.

باین حال، انکار نمی‌توان کرد که تلقی‌های ناصواب فرهنگی^۲ و فقهی هم در این باره کم نبوده و نیست. شاهد اینکه در قوانین و مقررات اسلامی که پس از پیروزی انقلاب اسلامی تدوین شده‌اند نه تنها کمتر به مقوله گردشگری پرداخته شده است،^۳ بلکه در قوانین مختلف، باتکیه بر دسته‌بندی‌های سنتی در فقه، تبعیض‌های شدیدی برای بیگانگان غیرمسلمانی که به ایران می‌آیند به رسمیت شناخته است. نتیجه این رویکرد، قوانینی است که به هیچ‌روی از گردشگر حمایت نمی‌کند. به این‌ها بیفزایید دیدگاه‌های انقباضی و کمینه‌گرایی که اصولاً از گسترش رابطه مسلمانان با غیرمسلمانان استقبال نمی‌کند، به نظام انسانی و کرامت‌مدار اعتقاد ندارد و طیف گسترده‌ای از تبعیض‌ها را در تعامل مسلمان با غیرمسلمان از آموزه‌های الزامی و اجتناب‌ناپذیر اسلام قلمداد می‌کند. این در حالی است که فقدان نظام حقوقی کارآمد و انسانی که حق‌های بنیادین گردشگران را تضمین کند از زیرساخت‌های اجتناب‌ناپذیر برای توسعه گردشگری است.^۴ جالب اینکه یکی از آرمان‌های انقلاب اسلامی در ایران هم گسترش اسلام و توسعه ارتباطات

۱. برای مثال درباره ملاحظه نقش آزادسازی هوایی در توسعه گردشگری نک: علی شکوری، و سیدمسعود میرطالبی اقدم، «توسعه گردشگری داخلی و آزادسازی حمل‌ونقل هوایی (مقایسه ایران و هند)»، برنامه‌ریزی و آمایش فضا، دوره ۱۶، ش ۵، بهار ۱۳۹۱، ص ۸۹-۱۰۴. نیز: علی شکوری، و سیدمسعود میرطالبی اقدم، «تبیین سیاستی توسعه نیافتگی گردشگری بین‌المللی در ایران و توسعه فزاینده آن در ترکیه و امارات متحده عربی»، فصلنامه گردشگری و توسعه، دوره ۲، ش ۲، ۱۳۹۱، ص ۱-۱۶.

۲. برای آشنایی با برخی از تلقی‌های فرهنگی و ذهنی درباره گردشگری نک: علی اصغر سعیدی، محمد بهشتی، و رضا رضوانی، «موانع اساسی سیاستگذاری گردشگری از نظر نخبگان»، مجله برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری، پاییز ۱۳۹۱، ش ۲، ص ۳۳-۵۶.

۳. در سیاستگذاری‌های پس از انقلاب اسلامی، گاه به توریسم توجه بیشتری شده است. به‌طور مثال، در قانون برنامه چهارم توسعه جمهوری اسلامی ایران رشد بیست‌درصدی صنعت توریسم پیش‌بینی شده است. رسیدن به این رشد و حتی کمتر از آن، بی‌گمان نیازمند به بسترسازی‌های فراوان و پیش‌بینی زیرساخت‌های مناسب از جمله در زمینه فرهنگی و حقوقی است.

۴. جدا از قوانین و مقررات کشور ما و یا کشورهای اسلامی، در سطح بین‌الملل نیز کاستی‌ها درباره ترسیم نظام حقوقی برای گردشگران همچنان فراوان است. نک:

انسانی با جهان بوده است؛ اما به دلایلی از جمله فقدان جهانگردی، کانون‌هایی در جهان موفق شده‌اند چهره سیاهی از ایران در جهان نشان دهند.^۱ این در حالی است که فرهنگ ایرانی نیز اصولاً جهان‌گراست و از رویکردهای بسته و انقباضی در تعامل با مردم جهان استقبال نمی‌کند. بسته نگاه داشتن مرزهای جغرافیایی و فکری مردم این سرزمین نه امکان‌پذیر است نه سودمند. حتی اگر گمان کنیم که مرزهای بسته، نگهبان دین و ایمان مردم است با پیشرفت‌های شگرف فناوری این انقباض و بستگی ناممکن و بی‌تأثیر خواهد بود. بر زبان، جغرافیا، فرهنگ و دین و آیین این مرزوبوم پیش و پس از اسلام رویکردی جهانگرایانه حاکم بوده است. این رویکرد و ارتباط و تعامل وسیع معمولاً به پویایی این ملت انجامیده است تا زوال فرهنگ آنان.

به گمان نگارنده، همین گفته در مورد جهان اسلام به‌طور کلی هم صادق است. امروز مسلمانان برای رویارویی با پدیده‌هایی مانند اسلام‌هراسی، بیش از هر زمان دیگری، به تعامل سازنده با غیرمسلمانان نیاز دارند؛ از این رو، برای دستیابی به هدف اصلی این پژوهش، که ترسیم نظامی مؤثر از حمایت‌های اساسی از گردشگر غیرمسلمان است، فصل اول کتاب دیدگاه‌های کلی اسلام درباره گردشگری را از نظر نگارنده توضیح داده است. فصل دوم کوشیده است تا منازعات دو دیدگاه را، که یکی بر انقباض و کمینه‌گرایی در روابط مسلمانان با غیرمسلمانان تأکید می‌کند و دیگری بر گشایش و توسعه و روابط فعال اصرار می‌ورزد، به تصویر بکشد. از آنجا که ترسیم نظام حقوق گردشگران غیرمسلمان که هدف اصلی کتاب است، بدون تبیین اصول بنیادین حاکم بر روابط مسلمانان با غیرمسلمانان ممکن نیست، تلاش شده است تا این اصول در فصل چهارم از منابع اسلامی استخراج و استحصال شوند. هرچند پیش از پرداختن به این امر به دلیل اهمیت مسائل روشی فصل سوم به راهبردهای استنباط اصول حاکم بر روابط مسلمانان با غیرمسلمانان اختصاص داده شده است تا به عناصر زمان و مکان و فضاها و پارادایم‌های متفاوتی که می‌تواند به برداشت‌های مختلفی از متون موجود بینجامد توجه شود. فصل پنجم کتاب به روشن‌ساختن نسبت میان عنوان جهانگرد غیرمسلمان با عنوان‌های رایج در فقه پرداخته است و سرانجام فصل ششم به حق‌های بنیادین گردشگری که به کشور اسلامی پا می‌نهد پرداخته است.

---

۱. برای ملاحظه جایگاه نامناسب ایران در بهره‌گیری از صنعت گردشگری برای اعتبار وجهه بین‌المللی خود به‌رغم ظرفیت‌های عظیم نک: نادر جعفری هفتخوانی، و محمدهادی همایون، «جهانگردی و وجهه ملی؛ طراحی مدلی مفهومی برای بهسازی وجهه ملی از طریق جهانگردی در جمهوری اسلامی ایران»، اندیشه مدیریت راهبردی، ش ۸، پاییز و زمستان ۱۳۸۹، ص ۴۲-۵؛ نیز: نادر جعفری هفتخوانی، مدیریت گردشگری و وجهه ملی در جمهوری اسلامی ایران، تهران، دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۹۱.

فصل اول:

دیدگاه‌های کلی اسلام درباره‌ی گردشگری

۱.۱. گردشگری و سیر در آیات الهی

حتی کسی که آشنایی اندکی با آموزه‌های اسلامی داشته باشد، نیک می‌داند که اسلام نه تنها با گشت‌وگذار در جهان آفرینش و مطالعه در فرهنگ و آداب و رسوم ملت‌ها موافق است، که بر آن تأکید می‌کند. از منظر قرآن کریم، جهان تکوین، تاریخ اقوام و ملت‌های گذشته و حال، هر کدام آیه و نشانه‌ای است که هرگاه نیک در آن نگریسته شود، می‌تواند آدمی را به حق و حقیقت رهنمون سازد. قرآن مجید به گونه‌ای تأکیدآمیز همگان را به دیدن سقف‌ها و دیوارهای فروریخته شهرها، چاه‌های آب بی‌صاحب و ویرانه‌های به‌جا مانده از کاخ‌های استوار و بلند فرمان می‌دهد تا بازدیدکنندگان، از این رهگذر، به دل حقیقت‌یاب و گوش شنوا دست یابند.^۱

آیاتی چند از قرآن مجید ما را به اندیشه در نشانه‌های مردمی متمدن فرا می‌خواند که پیش‌تر در جهان می‌زیسته‌اند، زمین را برای کشاورزی و آبادی دگرگون کرده‌اند و نشانه‌های حیات مادی آن‌ها همچنان پابرجاست.^۲ قرآن مجید به همه انسان‌ها فرمان می‌دهد تا در آثار و بناهای متعلق به اقوام سرکش و توانمند گذشته، که به علت نافرمانی از خداوند مورد خشم و غضب قرار گرفته‌اند، به دیده عبرت بنگرند.^۳ قرآن مجید نام بسیاری از نقاط مهم و تاریخی را ذکر کرده است و بدین‌سان اهمیت آن‌ها را گوشزد نموده است.^۴ از این‌گونه آیات به‌طور ضمنی برداشت می‌شود که نه تنها بازدید از این مکان‌ها، که حفظ و نشان دادن آن‌ها به نوع انسان‌ها مطلوب و پسندیده است؛ زیرا می‌تواند زمینه‌ساز دستیابی به هدف ارزشمندی باشد. سیره عقلای جهان این است که این آثار حفظ و حمایت شوند. مبانی اسلامی بی‌گمان این سیره عقلایی را تأیید و تشویق می‌کند.^۵ این‌گونه آیات یادآور گونه‌ای از گردشگری است که امروزه با

۱. حج (۲۲): ۴۵-۴۶.

۲. روم (۳۰): ۹.

۳. غافر (۴۰): ۲۱-۲۲.

۴. ابوالقاسم یعقوبی، «گردشگری در قرآن»، فقه و اصول، ش ۱۴، زمستان ۱۳۷۶، ص ۵۵-۸۰؛ نیز: محمدهادی همایون،

«سیمای جهانگردی در فرهنگ اسلامی»، نامه پژوهش فرهنگی، زمستان ۱۳۸۷، ش ۱۴، ص ۱۷۹-۲۰۸.

۵. برای ملاحظه برخی دیدگاه‌های اسلامی درباره وضعیت فقهی - حقوقی اموال فرهنگی نک: محسن فتاحی،

میراث فرهنگی: بررسی فقهی - حقوقی، قم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۳۹۳، ص ۱۲۱-۱۶۹.